

Zielony kapitał Dolnego Śląska: potencjał ogrodów historycznych w rozwoju turystyki i współpracy na przykładzie Doliny Włodzicy

Jacek Kuśmierski

Fundacja im. Eduarda Petzolda

Wprowadzenie

Dolny Śląsk to region niezwykle bogaty i różnorodny, zarówno pod względem przyrody, jak i dziedzictwa kulturowego. Jego dzisiejszy krajobraz to efekt wielowiekowego współistnienia różnych wspólnot etnicznych, religijnych i narodowych, a także przemian społecznych, gospodarczych i politycznych. Wśród wielu form dziedzictwa, jakie możemy tu odnaleźć, szczególne miejsce zajmuje zieleń zabytkowa: od parków przypałacowych i ogrodów klasztornych, przez ogrody botaniczne i miejskie, aż po rozległe układy alejowe przecinające pola i lasy. To nie tylko kulturowe i przyrodnicze skarby Dolnego Śląska – to żywe świadectwa historii. Mając w sobie ogromny potencjał turystyczny mogą odegrać ważną rolę w gospodarczym rozwoju regionu. W dobie współczesnych wyzwań historyczne ogrody stają się czymś więcej niż elementem krajobrazu. Są zasobem strategicznym – przestrzenią edukacji, refleksji, odpoczynku i wspólnotowego działania. Ich rola w budowaniu tożsamości i odporności lokalnych społeczności jest dziś nie do przecenienia.

Właśnie dlatego jako Fundacja im. Eduarda Petzolda, postanowiliśmy przyjrzeć się bliżej, jaką rolę mogą odegrać ogrody zabytkowe w procesie zrównoważonego rozwoju regionów – a konkretnie, jak mogą stać się osią rozwoju turystyki kulturowo-przyrodniczej. Skupiliśmy się na zjawisku turystyki ogrodowej, która w ostatnich latach rozwija się dynamicznie na całym świecie. Dolnośląskie ogrody, choć liczne i często dobrze zachowane, pozostają jednak w tym obszarze niedostatecznie wykorzystane. Tymczasem ich świadome włączenie w strategię rozwoju regionalnego może przynieść korzyści nie tylko turystyce, ale także edukacji, ochronie przyrody, lokalnej gospodarce i spójności społecznej.

Nie była to jednak czysta teoria. Punktem odniesienia dla naszych analiz stała się koncepcja utworzenia na pograniczu Gminy Nowa Ruda i Gminy Radków, Zespołu Krajobrazowego Rezydencji i Ogródów Doliny Włodzicy. W przypadku realizacji to może być jeden z najbardziej kompleksowych projektów krajobrazowych w Polsce, który w pionierski sposób łączy ochronę przyrody z turystyką, edukacją i zaangażowaniem lokalnej społeczności. Przypadek doliny Włodzicy potraktowaliśmy jako modelowy – pokazujący, jak przestrzeń historyczna może stać się impulsem dla pozytywnych zmian.

Turystyka ogrodowa jako dynamicznie rosnący sektor

Jeszcze kilkanaście lat temu turystyka ogrodowa była traktowana jako niszowa forma wypoczynku, skierowana głównie do wielbicieli sztuki ogrodowej i botaniki. Dziś ten segment dynamicznie zyskuje na znaczeniu, stając się istotnym składnikiem rynku turystyki kulturowej, ekologicznej i edukacyjnej. Od 2000 roku, gdy ogrody na świecie odwiedziło ok. 150 milionów

turystów, liczba ta nieprzerwanie rosła: w 2019 roku osiągnęła już 250 milionów, a według prognoz do 2030 roku sięgnie imponujących 300 milionów.

W Polsce również obserwujemy wyraźny wzrost zainteresowania tego typu atrakcjami. Prym wiodą kompleksy pałacowo-parkowe i zamkowe, które łączą ofertę ogrodową z bogatym dziedzictwem historycznym i rozbudowanym programem wydarzeń kulturalnych. W 2023 roku największą frekwencję odnotowały Łazienki Królewskie w Warszawie – 4,97 mln odwiedzających, Zamek Królewski na Wawelu – 2,58 mln oraz Zamek Królewski w Warszawie – 1,97 mln. W czołówce znalazły się również: Zamek Książ w Wałbrzychu (520 tys.), Zamek w Łańcucie (321 tys.), Pałac w Nieborowie (259 tys.) i Pałac w Kozłowie (256 tys.).

Swoje miejsce w rankingu najczęściej odwiedzanych miejsc zajmują także ogrody botaniczne. Na Dolnym Śląsku dużą popularnością cieszyły się Ogród Japoński we Wrocławiu (250 tys. osób), Ogród Botaniczny Uniwersytetu Wrocławskiego (178 tys.) oraz Arboretum w Wojsławicach (131 tys.). Równie chętnie odwiedzane są palmiarnie – w Poznaniu (259 tys.), Parku Oliwskim w Gdańsku (250 tys.) oraz w Gliwicach (205 tys.).

Ten ogólnokrajowy i międzynarodowy trend nie jest przypadkowy. Świadczy on nie tylko o rosnącym zapotrzebowaniu na kontakt z przyrodą, ale również o głębszej potrzebie powrotu do przestrzeni znaczących – pełnych historii, piękna i harmonii. Współczesny turysta nie szuka już jedynie wizualnych doznań. Coraz częściej oczekuje pogłębionego doświadczenia: chce rozumieć krajobraz, znać kontekst historyczny odwiedzanego miejsca i uczestniczyć w jego interpretacji. Ogrody, jako formy żywej sztuki, stają się idealnym medium dla tego typu narracji. W Polsce możemy rozróżnić cały szereg różnych atrakcji ogrodowych:

- ogrody rezydencjonalne,
- ogrody botaniczne i arboreta,
- palmiarnie,
- ogrody pokazowe,
- ogrody prywatne,
- ogrody i parki rzeźby,
- cmentarze i parki pamięci,
- winnice (enoturystyka) i ogrody użytkowe,
- parki kultury i wypoczynku,
- ogrody edukacyjne,
- ogrody i parki uzdrowiskowe,
- parki miejskie,
- parki etnograficzne,
- parki tematyczne (miniatur),
- kalwarie, ogrody klasztorne, pielgrzymkowe i biblijne,

- szlaki ogrodów i parków,
- wystawy, festiwale i inne wydarzenia ogrodowe.

Turystyka ogrodowa dzięki swojej różnorodności odpowiada na potrzeby wielu grup odbiorców: rodzin z dziećmi, miłośników historii i sztuki, seniorów, fotografów, turystów rowerowych i entuzjastów ekologii. To czyni ją nie tylko atrakcyjnym, ale i elastycznym narzędziem rozwoju regionalnego, kulturowej rewitalizacji i międzynarodowej promocji lokalnych zasobów dziedzictwa.

Zgodnie z raportem o stanie zachowania zabytków nieruchomych opracowanym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID) w 2017 roku, w Polsce zidentyfikowano 7449 zabytkowych obiektów zieleni. Liczba ta obejmuje zarówno historyczne ogrody i parki rezydencjonalne, jak i założenia przypałacowe, ogrody klasztorne, aleje, parki miejskie oraz inne formy uporządkowanej zieleni wpisane do rejestru zabytków. Najwięcej tego typu obiektów znajduje się w województwie wielkopolskim (13,95% całego krajowego zasobu), mazowieckim (13,09%) oraz dolnośląskim (11,68%). Dane te wskazują jednoznacznie, że Dolny Śląsk dysponuje znaczącym zasobem zieleni historycznej, który może stanowić fundament dla rozwoju turystyki ogrodowej.

Równie istotna, jak liczba obiektów, jest ich kondycja. Raport NID podkreśla, że najwyższy stopień zachowania zabytkowej zieleni stwierdzono w województwach lubelskim (97,61%) i dolnośląskim (96,70%). Oznacza to, że niemal wszystkie wpisane do rejestru obiekty zieleni na Dolnym Śląsku zachowały swoje podstawowe walory. Taki stan zachowania stanowi ogromny kapitał kulturowy i przyrodniczy – nie tylko do ochrony, ale również do aktywnego wykorzystania w celach edukacyjnych, turystycznych i społecznych.

W obliczu rosnących wyzwań troska o zabytkową zielenie nie może ograniczać się wyłącznie do jej konserwacji. Potrzebne jest zintegrowane podejście, które łączy ochronę dziedzictwa z rozwojem lokalnym i społecznym zaangażowaniem. Dolny Śląsk, dzięki wysokiemu stopniowi zachowania zasobów oraz bogactwu form ogrodowych, ma szansę stać się liderem w zakresie wdrażania nowoczesnych polityk krajobrazowych opartych na wartościach historycznych, co udowadniają inicjatywy takie jak Dolina Pałaców i Ogrodów Kotliny Jeleniogórskiej, czy Szlak parków i ogrodów po obu stronach Nysy. Doświadczenia te stały się podstawą dla rozwijania projektu dla doliny rzeki Włodziicy.

Koncepcja Zespołu Krajobrazowego Rezydencji i Ogrodów Doliny Włodziicy

Dolina rzeki Włodziicy tworzy 21-kilometrową oś wodną i kręgosłup osadniczy Ziemi Noworudzkiej. Ten naturalny i kulturowy szkielet regionu łączy w sobie nie tylko górskie ukształtowanie terenu, osady i drogi, ale także imponujący zespół dawnych rezydencji, parków i folwarków oraz obiektów dziedzictwa przemysłowego które przetrwały do dziś w zadziwiająco dobrym stanie. W pejzażu doliny wciąż wyczytać można ślady przeszłości – historię rodów von Walditz i von Stillfried-Rattonitz, które poprzez fundacje i mariaże ukształtowały przestrzeń oraz tkankę społeczną północnej części dawnego Hrabstwa Kłodzkiego.

U podstaw koncepcji Zespołu Krajobrazowego Rezydencji i Ogrodów Doliny Włodziicy leży potrzeba ochrony, integracji i aktywnego zarządzania tym wyjątkowym krajobrazem.

Inicjatywa, rozwijana od 2022 roku przez Łukasza Przybylaka, prezesa Fundacji im. Eduarda Petzolda, zakłada przekształcenie najcenniejszego odcinka doliny rozciągającego się od Włodowic po Ścinawkę Górną (Il. 1), w kompleksowy system edukacyjno-przyrodniczy, kulturowy i turystyczny, który stanie się wzorcowym modelem zarządzania dziedzictwem na styku ochrony środowiska, rewitalizacji społecznej i rozwoju gospodarczego. W centrum planowanego obszaru znajduje się Dwór we Włodowicach (Il. 2) i Zamek Sarny (Il. 3). Obydwa zabytki łączy ze sobą nie tylko wspólna historia dawnego klucza rezydencji Scharfeneck, ale także krajobraz współkształtowany przez Eduarda Petzolda – jednego z najważniejszych europejskich architektów krajobrazu drugiej połowy XIX wieku. Park ten reprezentuje najwyższe wartości kulturowe, przyrodnicze i edukacyjne i stanowi serce przyszłego zespołu krajobrazowego.

Il. 1. Fragment Zespołu Krajobrazowego Rezydencji i Ogrodów Doliny Włodzicy, oprac. Łukasz Przybylak

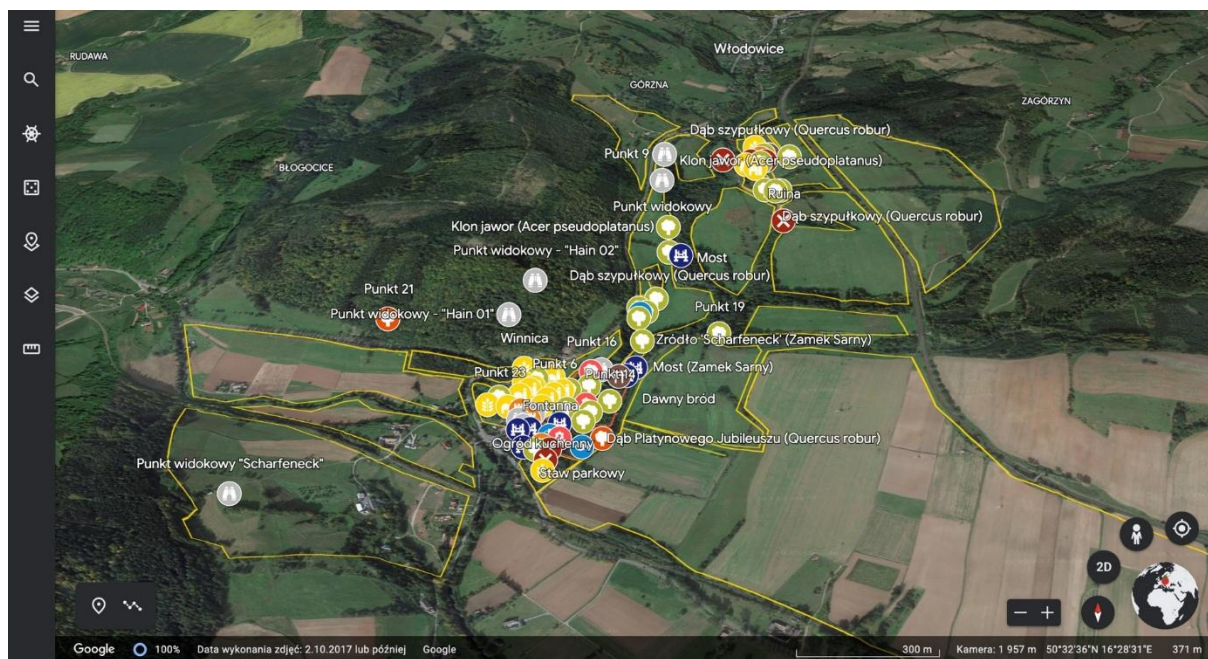
Il. 2. Dwór Dolny we Włodowicach, fot. Łukasz Przybylak

Il. 3. Zamek Sarny w Ścinawce Górnej wraz z pobliskimi wzniesieniami, fot. Łukasz Przybylak

Cały projekt wpisuje się w założenia Europejskiej Konwencji Krajobrazowej oraz innych dokumentów strategicznych takich jak Strategia 21 Rady Europy, Konwencja z Grenady, Konwencja madrycka czy Konwencja UNESCO dotycząca ochrony światowego dziedzictwa. Jego cele odpowiadają również zapisom miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a realizacja wpisuje się w politykę przeciwdziałania zmianom klimatu oraz wspierania lokalnej tożsamości. Dolina Włodzicy będąca mozaiką lasów, pól, osad i rezydencji, zachowała swoją historyczną strukturę przestrzenną i kompozycję widokową. Współczesne procesy rozwojowe nie zatępiły jej charakteru, co czyni ją miejscem unikatowym na skalę

krajową. Fenomen doliny polega na tym, że jej przestrzeń została nie tylko ukształtowana przez przyrodę, lecz także przez wielowiekowe działania człowieka: od ceremonialnych polowań i założen ogrodowych, po infrastrukturę pieszą, kolejową i gospodarczą. Dolny odcinek doliny, między Włodowicami a Ścinawką Górną, wyróżnia się szczególnie wysokim nasyceniem elementów dziedzictwa. Znajdują się tu zarówno barokowe pawilony ogrodowe, zadrzewione aleje śródpolne, źródła wód mineralnych, jak i liczne historyczne punkty widokowe oraz relikty infrastruktury hydrotechnicznej i transportowej (Il. 4).

Il. 4. Interaktywna mapa Zespołu Krajobrazowego Rezydencji i Ogrodów Doliny Włodzicy, oprac. Łukasz Przybylak. Źródło:

https://www.google.com/maps/d/u/1/embed?mid=1LRWOiYCMO_8Q_oPdlmGTTMkHAYo3tMg&ehbc=2E312F%20&ll=50.55150357253559%2C16.475675999999993&z=13

Koncepcja Zespołu Krajobrazowego przewiduje nie tylko ochronę formalną poprzez ustanowienie parku kulturowego lub wpis do rejestru zabytków, ale także uruchomienie szerokiej sieci infrastruktury o charakterze recepcyjnym, edukacyjnym i rekreacyjnym. Kluczową rolę pełni Europejskie Centrum Sztuki Ogrodowej im. Eduarda Petzolda (ECSO), które stanie się centrum informacyjnym i merytorycznym całego założenia. W jego sąsiedztwie planuje się utworzenie gminnego parkingu, punktów informacyjnych oraz ścieżek przyrodniczych. Teren wokół ECSO zostanie zagospodarowany zgodnie z historycznym kontekstem krajobrazowym i pełnić będzie funkcję pierwszego punktu kontaktu z doliną dla turystów przybywających zarówno z Polski, jak i z Czech i Niemiec.

W ramach projektu zaplanowano stworzenie licznych obiektów infrastruktury edukacyjnej, takich jak punkty ornitologiczne, entomologiczne, hydrologiczne i balneologiczne. Przewiduje się także odtworzenie historycznego punktu widokowego „Nieder-Walditz”, rekonstrukcję nieistniejących mostów oraz budowę wiat wypoczynkowych z tablicami edukacyjnymi w języku polskim, niemieckim, czeskim i angielskim. Jednym z najambitniejszych elementów projektu będzie utworzenie największej na Ziemi Kłodzkiej naturalnej łąki kwietnej,

stanowiącej przestrzeń badawczą, rekreacyjną i edukacyjną, w której realizowane będą działania z zakresu bioindykacji i edukacji ekologicznej. Łąka ta ma być także miejscem obchodów lokalnych świąt, takich jak święto św. Jana czy Hubertus, dzięki czemu projekt zyska głęboki wymiar społeczny i kulturowy.

Współpraca z ośrodkami akademickimi i instytucjami umożliwi przeprowadzenie kompleksowej inwentaryzacji przyrodniczej obejmującej m.in. badania ornitologiczne, fitosocjologiczne, entomologiczne i faunistyczne. Dane te stanowiąc będą podstawę do budowy warstwy narracyjnej projektu oraz do wzmocnienia komponentu edukacyjnego skierowanego zarówno do mieszkańców, jak i gości. Zespół Krajobrazowy Rezydencji i Ogrodów Doliny Włodzicy będzie też pełnił funkcję kompensacyjną wobec strat środowiskowych wynikających z eksploatacji kopalń w Tłumaczowie i Słupcu. Obszar ten stanie się przestrzenią, w której rozwój infrastruktury i turystyki będzie ściśle powiązany z ochroną przyrody, wspieraniem bioróżnorodności oraz rewitalizacją zdegradowanych zasobów krajobrazowych.

W wymiarze instytucjonalnym projekt opiera się na ścisłej współpracy między Gminami Radków i Nowa Ruda a Fundacją im. Eduarda Petzolda, innymi organizacjami pozarządowymi, przedsiębiorcami i lokalnymi społecznościami. Jego realizacja stanowić będzie wzorcowy przykład wdrażania idei zarządzania dziedzictwem w sposób zintegrowany, w zgodzie z europejskimi standardami ochrony krajobrazu i zasadami partycypacji społecznej. Zespół Krajobrazowy Rezydencji i Ogrodów Doliny Włodzicy jest czymś więcej niż tylko narzędziem ochrony. To program rozwoju, który przywraca znaczenie krajobrazowi jako nośnikowi pamięci, tożsamości i wspólnoty. Poprzez zrównoważone użytkowanie, edukację i innowacyjne podejście do dziedzictwa, dolina Włodzicy ma szansę stać się symbolem nowoczesnej rewitalizacji – takiej, która nie zapomina o przeszłości, ale patrzy w przyszłość.

Podsumowanie

Dolny Śląsk to region o niezwykle bogatym dziedzictwie kulturowym i przyrodniczym, w którym ogrody historyczne odgrywają ważną rolę jako elementy krajobrazu, dziedzictwa i potencjału rozwojowego. W obliczu współczesnych wyzwań klimatycznych, urbanistycznych i społecznych, coraz większe znaczenie zyskuje turystyka ogrodowa – sektor dynamicznie rozwijający się zarówno w Polsce, jak i na świecie. Ogrody, jako miejsca o wysokiej wartości historycznej i edukacyjnej, odpowiadają na rosnące potrzeby turystów poszukujących pogłębionych i autentycznych doświadczeń.

Dolny Śląsk, z dużą liczbą dobrze zachowanych obiektów zieleni zabytkowej ma szczególne predyspozycje, by stać się liderem w tym obszarze. Przykładem nowatorskiego podejścia do zarządzania dziedzictwem i jego wykorzystania w rozwoju regionu jest projekt Zespołu Krajobrazowego Rezydencji i Ogrodów Doliny Włodzicy. Opiera się on na idei zintegrowanego zarządzania krajobrazem, łącząc ochronę przyrody, rozwój turystyki, edukację i partycypację społeczną. W centrum projektu znajduje się zabytkowe rezydencje w Sarnach i Włodowicach oraz park zaprojektowany przez Eduarda Petzolda. Podejmowane działania koncentrują się na rewitalizacji przestrzeni, budowie infrastruktury edukacyjnej oraz tworzeniu transgranicznych sieci współpracy.

Dolina Włodzicy stanowi modelowe studium przypadku, w którym pokazano jak dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze może stać się motorem lokalnego rozwoju. Projekt zakłada

m.in. utworzenie Europejskiego Centrum Sztuki Ogrodowej im. Eduarda Petzolda, odtworzenie historycznych punktów widokowych oraz adaptację zabytkowego zespołu dworskiego we Włodowicach na cele edukacyjne i społeczne. Dzięki współpracy instytucjonalnej i społecznej ma on szansę stać się inspiracją dla podobnych inicjatyw w Polsce. W ten sposób ogrody historyczne zyskują nowe życie jako przestrzenie pamięci, tożsamości, edukacji i wspólnego działania.

Bibliografia

Benfield R., *Garden tourism*, Wallingford 2013

Benfield R., *New directions in garden tourism*, Wallingford 2021

Czałczyńska-Podolska M., *Utilization and preservation of historic gardens and the development of garden tourism / Użytkowanie i ochrona zabytkowych założeń ogrodowych a rozwój turystyki ogrodowej*, „Czasopismo Techniczne. Architektura”, r. 111, z. 5-A, 2014, s. 131–145

Gmina Nowa Ruda, *Wokół wzgórz Włodzickich: 30 lat współpracy polsko-czeskiej*, oprac. B. Adamska, A. Kucharczyk, tłum. V. Bagín, Nowa Ruda 2022

Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, Warszawa 2017

Park kulturowy. Szansa i wyzwanie, red. D. Kassjanowicz, Warszawa 2022

Pawlikowska-Piechotka A., *Turystyka ogrodowa w zabytkowych parkach i ogrodach*, „Problemy Ekologii”, r. 13, nr 4, 2009, s. 217–222

Polska Organizacja Turystyczna, *Frekwencja w atrakcjach turystycznych w roku 2023*, Warszawa-Kraków 2024

Przybylak Ł., *Zespół Krajobrazowy Rezydencji i Ogrodów Doliny Włodzicy: koncepcja funkcjonalno-przestrzenna dla obszaru na terenie Gminy Radków*, Ścinawka Górna 2022/2023, maszynopis w zbiorach Fundacji im. Eduarda Petzolda

Przybylak Ł., *Zespół Krajobrazowy Rezydencji i Ogrodów Doliny Włodzicy: strefa ochrony krajobrazu Gminy Radków i Gminy Nowa Ruda*, Ścinawka Górna 2022, maszynopis w zbiorach Fundacji im. Eduarda Petzolda

Przybylak Ł., *Zespół Krajobrazowy Rezydencji i Ogrodów Doliny Włodzicy*, Google Maps: https://www.google.com/maps/d/u/1/embed?mid=1LRWOiYCMO_8Q_oPdlmGTTMkHAYo3tMg&ehbc=2E312F%20&ll=50.55150357253559%2C16.475675999999993&z=13

Notka o autorze :

Jacek Kuśmierski – wiceprezes Fundacji im. Eduarda Petzolda, specjalista ds. ogrodów historycznych i muzealnik. Absolwent architektury krajobrazu na Uniwersytecie Przyrodniczym we Wrocławiu oraz studiów podyplomowych z zakresu zarządzania w kulturze (Szkoła Główna Handlowa), dyplomacji kulturalnej (Uniwersytet Jagielloński) i muzealnictwa

(Uniwersytet Warszawski). Współpracował z biurami projektowymi oraz instytucjami takimi jak Narodowy Instytut Dziedzictwa i Muzeum Architektury we Wrocławiu. Obecnie realizuje doktorat wdrożeniowy na Politechnice Krakowskiej na temat odtwarzania kolekcji roślin egzotycznych w ogrodach historycznych. Współtworzy także zespół firmy projektowej Sztuka krajobrazu – Joanna Kowalska.

Autor artykułów i kilku książek, m.in.: „Orientalny raj: Tureckie wpływy w polskich ogrodach” (2023), „Promenada Hugona Richtera: stan zachowania i potencjał w kontekście rozwoju systemu ścieżek spacerowych Wrocławia (2021), „Europa zjednoczonych ogrodów: Rola Europejskiego Szlaku Historycznych Ogródów w realizacji polityki kulturalnej Unii Europejskiej” (2021) oraz „Hortuseum: Muzealizacja europejskich ogrodów w XXI wieku” (2020). Jest również współtwórcą serii wydawniczej „Petzold”. Jego zainteresowania naukowe obejmują kulturową historię ogrodów, ochronę i konserwację ogrodów historycznych, interpretację dziedzictwa oraz turystykę ogrodową.

Pełni funkcję sekretarza Komitetu Naukowego Europejskiego Szlaku Ogródów Historycznych (ERHG), a także jest członkiem: Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków i Miejsc Historycznych (ICOMOS), Międzynarodowej Rady Muzeów (ICOM), Grupy roboczej ds. Oranżerii w Niemczech, Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków (SKZ), Stowarzyszenia Architektury Krajobrazu (SAK), Sekcji Architektury Krajobrazu Oddziału Warszawskiego SARP oraz Oddziału Warszawskiego Stowarzyszenia Naukowo-Technicznego Inżynierów i Techników Ogrodnictwa (SITO NOT).